

INBLICK

”Endast det kan definieras, som är utan historia”

Begreppet ”Europa” har länge varit ett paradexempel på ett kontroversiellt begrepp. Idag kretsar debatten om vad Europa och den europeiska identiteten betyder i första hand kring frågan om det europeiska samarbetet/integrationen. Det har inte gjort begreppen mindre kontroversiella, konstaterar **Henrik Stenius**, i denna redogörelse över begreppshistoriens metodik.

” Definierbar ist nur Das, was keine Geschichte hat” – så sade **Nietzsche** i sin *Zur Genealogi der Moral – Till moralens genealogi*. Anspråken på innebörden av

Europa och en europeisk gemenskap är många – ”EU skall ge uttryck åt europeiska värderingar, d.v.s. fred och solidaritet”. ”Nej, frihandel och konkurrenskraft”. Det är ett delikat fält för begreppshistorikern.

Jag tycker det är intressant att läsa vad t.ex. **Bo Stråth** sagt om frågan. Stråth, som var en av de första att introducera ett begreppshistoriskt perspektiv i Norden i slutet av 1980-talet och nu fungerar som FiDiPro-professor vid Centrum för Norden-studier vid Helsingfors universitet (CENS), har visat att själva identitetsbegreppet i denna Europadiskussion haft en distinkt ideologisk funktion. Den europeiska integrationsdebatten på 1990-talet tappade bort begreppet ”det sociala”; istället blev det plötsligt viktigt att tala om ”identitet”. Två alternativa sätt att höja gemenskapsfaktorn.

Europarådets deklaration från Köpenhamnmötet 1973 satte igång en politisk debatt, som smittade av sig på den akademiska debatten. För trettio år framåt var debatten fixerad vid att komma fram till Europabegreppets ”verkliga” innebörd. Enligt Stråth var utgångspunkten i Köpenhamnsdeklarationen frågan om hur en europeisk identitet skulle svara mot nya utmaningar i den globala situationen (dollarns kollaps 1971 och oljekrisen 1973) där gamla internationella arrangemang inte längre fungerade. Den europeiska identiteten framställdes då som intimt sammankopplad med frågan om en ekonomisk politik för social välfärd och solidaritet. Men debatten bytte

snart karaktär. Identitetsbegreppet knöts mer och mer till frågor om etnisk/religiös skillnad istället för till social sammanhållning. Identitetspolitiken på Balkan under 1990-talet kan ses som en kulminationspunkt i denna berättelse om identitetsbegreppet.

Exemplet visar att centrala begrepp som *Europa, fred, frihandel, konkurrenskraft, identitet* och *social integration* på 1990-talet fick sin betydelse i ett sammanhang där alla dessa begrepp ingick som centrala element. För att förstå ett av dem måste man analysera ett helt kluster av begrepp.

Begreppshistoria kan skingra missförstånd och ge bättre historisk förståelse för hur aktörer begreppsliggör sin europeiska verklighet – men den är inget magiskt handlingsprogram som stakar ut exakta mallar för hur den akademiska begreppshistoriska analysen skall gå till. Det finns inte *ett* begreppshistoriskt sätt att ty sig till. Begreppshistoria erbjuder vissa allmänna insikter, men i övrigt är man helt och hållet hänvisad till sin egen kreativa förmåga att välja intressanta perspektiv, välja relevant empiriskt analysmaterial och utarbeta en egen argumentation för att på det sättet kunna komma fram till ett intressant resultat.

”Begrepp inte bara reflekterar strukturella förändringar, utan driver fram och är centrala moment av dessa förändringar”

Gemensamma utgångspunkter

Ett vanligt och ofta effektivt sätt att försvara en ståndpunkt är att hänvisa till någonting som man påstår är den riktiga definitionen av det begrepp debatten fokuserar på. Med eller utan blossande kinder förklarar man vad som är ”riktig demokrati” eller ”sann liberalism”. Och omvänt, vad som är falska definitioner.

Också i den akademiska argumentationen är det vanligt att en undersökning om t.ex. liberalism utgår ifrån en bestämd idé om vad liberalism är. Detta är en form av forskning där forskaren uppträder som en slags domare som bestämmer vem som ger uttryck för sann liberalism och vem som uppträder under falsk flagg.

Dessa strategier har gemensamt att de utgår ifrån att begrepp har en essens. De strategier som begreppshistoriker utvecklat utgår istället ifrån att centrala politiska och sociala begrepp inte har någon essens. Termen begreppshistoriker kan vara missvisande genom att man förleds att tro

att det är en form av historisk forskning. Begreppshistoria är snarare en aktivitet som bedrivs också inom en lång rad andra vetenskapsgrenar.

En central idé som förenar begreppshistoriker är att begrepp inte bara reflekterar strukturella förändringar, utan också *driver fram* och är centrala moment av dessa förändringar. Finland blev en stat genom att inflytelserika aktörer fr.o.m. 1830-talet började uppfatta och benämna Finland som en *stat* (vilket är en central del av **Osmo Jussilas** forskning – på många sätt ett exempel på god begreppshistorisk forskning, utförd långt innan man i Finland hade hört talas om begreppshistoria).

För en begreppshistorisk analys är det också självklart att begreppen får sin betydelse i det sammanhang där de uppträder. Filosofen **Ludwig Wittgenstein** är en akademisk hjälte också för begreppshistoriker. Eller kanske man borde säga att han en gång var en hjälte. Efter att väsentliga delar av forskningen inom hu-

manvetenskaperna tagit denna nya kurs har begreppshistorikerna inte haft större anledning att vända tillbaka till honom. Han var trots allt för mycket upptagen av psykologi och föga intresserad av historia och politik för att i längden vara intressant för begreppshistoriker.

Tolkningen öppen

Begreppshistorikern utgår ifrån att det är omöjligt att (utan repressiva metoder) tänka sig att den politiska allmänheten – inklusive den politiska vetenskapen – skulle kunna komma överens om *definitioner* av nyckelbegrepp. Det är alltid möjligt att bestrida en föreslagen definition. I det levande livet pågår en ständig kamp om hur centrala begrepp skall användas. Detta är en central del av vår politiska existens.

Vetenskapen är här inte till hjälp om man med hjälp menar att det gäller att hitta fram till "korrekta", "normala" eller "objektiva" definitioner. Vad begreppshistoriker gör – och vad begreppshistoriker tycker att alla humanvetenskapare borde göra – är att samtidigt hålla tre bollar (Wittgensteins "språkspel") i luften. Man måste vara medveten om sitt eget vardagsspråk (hur man hanterar sociala och politiska nyckelbegrepp i sitt *eget vardagsspråk*; det viktigaste redskapet man har), *de historiska aktörernas begrepp* (hur man "översätter" de studerade aktörernas nyckelbegrepp till sitt eget språk), samt *vetenskapernas egen terminologi*.

Talakter – "ordhandlingar" – ger uttryck för intentionalitet. Som begreppshistoriker får man försöka klarlägga dessa intentioner, som ofta kan vara tvetydiga och motsägelsefulla och därför svåra att tolka. Det som uppfattas som tillfälligt, kontroversiellt och ottydligt har som regel stämpats som marginellt och negativt ("Det dunkelt sagda..." o.s.v.). Men begreppshistoriker tycker inte det är forskningens sak att döma ut det udda och annorlunda bara för att det är udda och annorlunda. Forskaruppgdraget uppfattas snarast som det motsatta – att blottlägga den subjektivitet, i all dess komplexitet, som människors yttranden står för.

Mångfald av forskare

Begreppshistoria är ingen egen vetenskap. Alla vetenskaper inbegriper ideologiskt laddade begrepp. Vad begreppshistoria kan göra är att närma sig dessa begrepp genom olika tekniker och utrustade med olika slag av ambitioner. Det finns begreppshistoriker som bakom intentionalitet hittar fram till (t.ex.) socialhistoriska förklaringar till begrepps användning, och de som målmedvetet undviker tankemönster av detta reduktionistiska slag.

Vissa begreppshistoriker vill studera förändringar och nya sätt att conceptualisera världen på, andra är fokuserade på repetitiv begrepps användning återspeglad i strukturer.

De senare fungerar som en typ av mentalitetsforskare – de vill analysera olikheterna i begrepps användningen i olika historiska miljöer. I regel rör det sig om att identifiera olika särdrag när det gäller användningen av centrala begrepp i olika nationella kontexter.

Att i alla lägen ställa det historiska till

svars kan vara ohemult med tanke på att samhällsliga strukturer faktiskt kan vara ytterst tvingande. Det är kanske t.ex. för mycket begärt att vi nordbor skall tillägna oss ett europeiskt toleransbegrepp (lära sig leva i ett samhälle med många normsystem), vars europeiska bakgrund inte finns i Norden. Toleransbegreppet, som var ett av upplysningens centrala begrepp, anammades på ett speciellt sätt i Norden.

I Europa uppstod, efter en rigorös period av ortodoxi och religionskrig, ett behov av begrepp och tekniker för att kunna hangera det faktum att man levde tillsammans med människor av annan religion och/eller etnisk tillhörighet. Tolerans, som är en av upplysningens centrala begrepp, och upplysning blev i Europas kärnområden centrala begrepp som mobiliserade medborgarna att engagera sig för olika samhällsfrågor, samtidigt som upplysningsbegreppet i dessa delar av Europa polariserade människor. I Norden var det på annat sätt. Det "annorlunda" fanns inte in på knutarna. De nordiska länderna, Danmark och Sverige, var unika en-normssamhällen där kyrka och stat uppgått i en och samma auktoritet (utom-nordiska provinser som Altona, Pommern, o.s.v. påverkade inte detta läge). Här blev upplysningen inte mobiliserande och framför allt inte polariserande. Den blev ett pedagogiskt, neutraliserande och inkluderande begrepp. I det nordiska begreppet om tolerans fanns dessutom ett inslag av tålmod: småningom fattar du vad som är bäst för dig själv.

Koselleck versus Skinner

Den kanske intressantaste skiljelinjen inom begreppshistoria går mellan å ena sidan dem som (inspirerade av **Reinhard Koselleck**) fokuserar på begreppen och den logik begreppen representerar, och å andra sidan intellektuell historia, som förhåller sig kritisk till idén om att välja ut just begreppen som forskningens objekt (**Quinten Skinners** radikala kontextualiseringsmaxim). Denna spänning präglar i hög grad diskussionerna bland begreppshistoriker. Skinner: Om begrepp då är ständigt ifrågasatta och utsatta för nya tolkningar och användningar, var finns

den entitet som förändras? Koselleck: liksom metaforer ständigt används på nya sätt, erbjuder nyckelbegreppen retoriska möjligheter till samhällsliga omtolkningar och omändringar. Dessutom, i enlighet med Koselleck, måste det anses vara ett viktigt och legitimt forskningsproblem att undersöka det faktum att själva conceptualiseringens logik genomgår historiska förändringar. Koselleck själv har haft stor betydelse genom att fästa uppmärksamheten vid att moderniteten innebar att nyckelbegreppen fick några helt och hållet nya drag.

För egen del finner jag det speciellt spännande att spekulera över och empiriskt undersöka hur conceptualiseringens logik har påverkats av olika historiska processer. Moderniteten betydde bland annat att en tidsdimension bakades in i nyckelbegreppen: när man talade om arbetare talade man samtidigt om att före det fanns fria lönarbetare, bestod de arbetande klasserna (i pluralis) av olika grupper av människor som var juridiskt och socialt helt och hållet beroende av sin respektive husbonde/herre.

Idag är det på ett speciellt sätt intressant att undersöka på vilket sätt anglosaxifieringen, västerniseringen och globaliseringen påverkar sättet att konstruera politiska begrepp. Jag har i min forskning sett på man i hegemoniska kulturer i Europas kärnområden har en tendens att uppfatta nyckelbegrepp som universella.

I europeiska periferier, däremot, finns det klart starkare tendenser att se på begrepps bildningen som historiskt betingad. Deras begrepp är för hemmabruk, inte ägnade att fungera på de internationella arenorna. Det är intressant att begreppshistoria slagit igenom i sådana "konstruktivistiska" miljöer (ex. Sydkorea och Finland), medan intresset är lamt i vissa universalistiska miljöer (såsom den anglosaxiska världen). Självtäcktes mitt intresse när jag på nordiska seminarier på 1970- och 1980-talen blev irriterad på svenska akademikers sätt (våra nordiska universalister) att ofta fungera som definitionsformulerare.

Henrik Stenius
är forskningsledare vid Centrum för Norden-studier, Renvall-institutet, Helsingfors universitet
henrik.stenius@helsinki.fi

ORDET: Talakt

"Talakt" är ett begrepp som nyttjas i språkfilosofi och lingvistik för att beskriva människors yttranden som verbala *handlingar*. Man inte bara påstår när man talar, utan man kan göra många olika saker med ord – som att uttrycka medhåll eller göra invändningar, be någon om något eller varna någon, exempelvis. Bl.a. filosofen **J. L. Austin** har beskrivit talakter som meningsskapare.